

Період XIX – поч. XX ст. в історії вітчизняної науково-педагогічної думки представлено становленням вищої освіти та формуванням студентського середовища, у якому зосереджується значний потенціал творчої інтелектуальної енергії і найчіткіше виявляється креативність, енергійність, соціальна активність молодого людини. Вивчення самоврядних студентських структур, принципів їх організації, змісту діяльності, форм і методів з точки зору історико-педагогічних та соціальних подій має сьогодні значну наукову цінність. З огляду на це особливий вплив на сучасний етап розвитку педагогіки вищої школи й вищої освіти здійснює обґрунтування прогресивних педагогічних ідей, вивчення досвіду діяльності студентського самоврядування у вітчизняній педагогічній теорії і практиці досліджуваного періоду.

Актуальність проблеми посилюється наявністю гострих соціально-педагогічних суперечностей:

✓ між пріоритетністю ідеї демократизації управління в освіті, залучення з цією метою студентського самоврядування як повноцінного партнера керівництва і недостатньою педагогічною спрямованістю професорсько-викладацького складу на розвиток самоврядних організацій, соціальної активності студентства, їхньої самостійності та критичності мислення;

✓ між динамікою розвитку демократичних процесів у суспільстві, зокрема в університетській освіті, й консерватизмом змісту, традиційністю методів, форм і видів діяльності студентських колективів вищих навчальних закладів та їхніх органів самоврядування;

✓ між зацікавленістю студентів у розвитку самоврядування, неоднорідністю і креативністю у напрямках, методах, формах і видах діяльності студентських самоврядних органів і їх недостатньою затребуваністю у вищих навчальних закладах сьогодення.

Метою статті є аналіз основних історіографічних напрямів дослідженості проблеми студентського самоврядування університетів України XIX – поч. XX ст.

Участь студента в діяльності органів самоврядування допомагає виховати лідерські якості особистості, самостійність та самокритичність, відповідальність за доручену справу, є запорукою формування всебічно розвиненого фахівця. Як показує практика, лідери студентського самоврядування є активними учасниками суспільного життя. Сучасний розвиток вітчизняної системи вищої освіти неможливий без звернення до позитивного досвіду органів студентського самоврядування XIX – поч. XX ст. Розглянемо, який зміст вкладали в поняття “студентське самоврядування” в різні роки досліджуваного періоду.

М. І. Пірогов, перебуваючи на посаді попечителя Київського та Одеського навчальних округів, наголошував на підтримці корпоративного духу молоді, виявом якого було створення студентських об'єднань.

А. С. Іванов у своїй фундаментальній праці “Высшая школа России конца XIX – начале XX века” [7] вказує на те, що особливу роль у житті університетів та інститутів (1905 р. – 1907 р.) відігравали факультетські, міжфакультетські та міські коаліційні органи студентського самоврядування, які були органами захисту академічних, економічних, громадських інтересів студентства [7, с. 307].

Студентське самоврядування, за визначенням сучасного дослідника Г. В. Троцько – це форма організації управління студентами різноманітною життєдіяльністю свого колективу на принципах свободи, рівноправності, безпосередньої участі в керівництві його справами [19]. А. О. Михайлюк трактує студентське самоврядування як форму самоорганізації студентів, механізм представництва й відстоювання своїх прав, можливість самореалізації [13].

Ми пропонуємо власну дефініцію: студентське самоврядування – одна із форм організації середовища, що базується на добровільних виборних засадах. Основними ознаками самоврядування є: належність влади всьому колективу, її здійснення колективом безпосередньо або через обрані органи; партнерська участь у навчально-виховному процесі та внутрішньому керівництві закладом освіти; самоконтроль та саморегуляція завдяки прийняттю норм моралі; обстоювання та захист спільних різнобічних інтересів на основі самодіяльності та самовідповідальності.

Першим напрямом розробленості проблеми студентського самоврядування є історико-педагогічний, адже спочатку тема впливу студентського самоврядування на організацію виховного процесу була пов'язана з питаннями розвитку навчальних закладів, виданням університетських статутів, тому предметом вивчення здебільшого істориків. Вітчизняною дореволюційною історіографією розглядалися різноманітні проблеми, що стосувалися студентства та студентського самоврядування:

- ✓ стан російських університетів та становище студентства в XIX – на початку XX ст.;
- ✓ історія урядової політики по відношенню до університетів та студентів досліджуваного періоду;
- ✓ історія студентських заворушень, їх причини та наслідки;
- ✓ історія студентських об'єднань у вітчизняних вищих навчальних закладах;
- ✓ ставлення суспільства до студентів;
- ✓ вплив студентських організацій на різні аспекти студентського життя.

Досліджувалося також багато інших проблем історії студентства, історико-педагогічних аспектів у цілому та студентського самоврядування у вищих навчальних закладах зокрема.

У роботах авторів вітчизняної історичної науки та публіцистики міститься багатий фактичний матеріал, без вивчення якого неможливо уявити становлення не тільки студентського самоврядування, а й вищої школи. Проблема студентських організацій, визначення їх характерних рис, особливостей відображаються і на сучасній діяльності українського студентства, проблемах вищої школи нашої країни. Вітчизняна наука до 1917 р. представила досить велику кількість історичних досліджень, монографій, нарисів, публікацій, які висвітлюють питання, пов'язані зі студентством та зі студентським рухом у Росії. Проте студентське самоврядування як педагогічна проблема не знайшло повного відображення у працях науковців, незважаючи на те, що бурхливі події кінця XIX ст. у вітчизняних вищих навчальних закладах сприяли появі великої кількості літератури, у якій розглянуті студентство, його діяльність, місце університетської молоді в суспільстві та позиція уряду.

Наприкінці XIX ст., а найбільше після 1905 р. в російських виданнях з'явилося чимало робіт з історії студентства. Автори тих років зібрили важливий матеріал, на основі якого робили висновки та проводили дослідження проблем студентства. Висновки вітчизняних істориків та публіцистів базувалися на документальних та архівних даних, статистичі, що видавалася в ті роки, публіцистичних роботах.

До історичних джерел належать урядові видання, офіційна література, у якій відображено позицію уряду та чиновників відповідних відомств щодо студентів, політики в університетах. Дана група робіт представляє досить об'ємний у кількісному та змістовому відношенні розділ у вітчизняній історіографії студентського руху, а також

фундаментальні праці, які висвітлювали діяльність Ради міністрів (у розділах про освіту) та Міністерства народної освіти за великий період. Ювілейні видання, присвячені 100-літтю існування МНО [17], містять багатий фактичний матеріал з проблеми взаємовідносин студентства та влади, документально точно описують події, представляючи офіційну політику уряду наприкінці XIX – на початку XX ст.

Офіційна точка зору уряду та чиновників на постійні студентські заворушення в 90-і р.р. XIX ст., ставлення до студентських нелегальних організацій, а також до проблеми дозволу студентського корпоративного життя викладені в об'ємних та змістовних працях МНО.

Науково значущими є видання, присвячені окремим державним навчальним закладам. Написані на основі офіційних документів у вигляді хронік, вони розповідають про історію студентського руху в окремо взятому вищому навчальному закладі, історію виникнення й існування студентських товариств та організацій. Дана група робіт цікавить нас при порівнянні особливостей розвитку студентського руху в різних вищих навчальних закладах України і виявленні закономірних рис, притаманних студентському самоврядуванню досліджуваного періоду [1; 20].

Не можна обійти увагою праці відомого історика, політичного діяча, лідера кадетської партії П. М. Мілюкова, який присвятив історії університетів та вивченню політики російського уряду в області освіти декілька розділів у своєму дослідженні історії російської культури [12]. У своїх роботах П. М. Мілюков не тільки висвітлює історію освіти, в тому числі й університетської, але й здійснив критичний аналіз політики уряду стосовно університетів та студентів, показавши прагнення в російському суспільстві до демократизації освіти.

У дослідженнях історика та публіциста С. П. Мельгунова показано процес виникнення та розвитку студентських організацій у російських університетах, зокрема на прикладі Московського університету, проблеми заборони і боротьби адміністрації проти студентських корпорацій у XIX – на поч. XX ст. Автор зібрав у своїх роботах усі наявні в той час відомості з історії студентських організацій та представив повноцінне історичне дослідження проблеми, яку до нього лише фрагментарно розглядали інші вчені [11]. Варто вказати на творчість публіциста й історика В. Є. Рудакова, зокрема нарис “Студенческие научные общества”, де розкрито становище студентів в університетах та діяльність студентських наукових товариств [18].

В історико-педагогічних розвідках сучасних учених висвітлюються різні аспекти студентського життя XIX – поч. XX ст. Так, праці Н. М. Дем'яненко присвячені розвитку вітчизняних вищих навчальних закладів XIX – поч. XX ст. [4]; С. Т. Золотухіної – питанню громадянського виховання студентів вищих навчальних закладів України другої половини XIX – поч. XX століття [6]. В. К. Майборода досліджував історію розвитку вищої педагогічної освіти в Україні [10].

Неоднозначністю поглядів на проблеми вищої школи досліджуваного періоду, мету, зміст і форми діяльності студентства вирізнялися відомі філософи, природодослідники, публіцисти (В. І. Вернадський, В. А. Воробйов, П. М. Мілюков, Є. М. Трубецькой, Б. Р. Фроммет та ін.).

Другим напрямом, який розкриває ступінь розробленості проблеми, є середовищно-педагогічний (В. А. Горохов, О. А. Дубасенюк, О. О. Дьяконов, Г. О. Енгель, Л. П. Клименко, І. Х. Лалаянц, Г. М. Лібанов та ін.). В історичній науці огляд дореволюційної проблеми студентського самоврядування у вітчизняних вищих навчальних закладах здійснювали тільки в розділах дисертацій або монографій. Нами були вивчені праці відомих радянських істориків (А. Є. Іванов [7], Г. Б. Корнетов [8], В. Р. Лейкіна-Свірська [9] та ін.), проте не було знайдено жодної узагальненої монографії, яка повністю присвячена студентським організаціям, тим більше студентському самоврядуванню. Хоча слід зазначити, що радянськими істориками та педагогами було зроблено немало для висвітлення окремих, більш вузьких проблем у рамках загальної теми студентства в Росії.

Серед робіт дореволюційної епохи знаходимо як монографії, так і роботи науково-дослідного характеру, а також історико-педагогічні та філософські праці. У монографіях – повноцінних історичних дослідженнях, які базуються на документальних, архівних матеріалах та свідченнях тих років, висловлена певна концепція при аналізі студентського руху з визначеною авторською позицією. В історичних та філософських працях містяться оцінка понять та подій, розкрита точка зору автора у загальнотеоретичних, історичних або філософських роздумах на тему “інтелігенція”, “роль студентства в суспільстві”, “студентство як особлива суспільна група” тощо. Студентське середовище вивчали В. А. Горохов, О. О. Дьяконов, Г. О. Енгель, І. Х. Лалаянц, Г. М. Лібанов та ін., їхні роботи містять багатий фактичний матеріал.

Третім напрямом, який розкриває ступінь розробленості проблеми, є соціальний. В Україні соціальному аспекту самоврядування приділяли увагу М. С. Грушевський, М. П. Драгоманов, І. Я. Франко та ін. Основною темою досліджень М. С. Грушевського була проблема національного самовизначення. Це поняття він формулював чітко: цілковита самостійність і незалежність є послідовним, логічним завершенням запитів національного розвитку й самовизначення будь-якої народності, що займає певну територію й має достатні сили та енергію розвитку. Ім'я М. П. Драгоманова асоціювалося у свідомості прогресивної громадськості з боротьбою слов'янських народів за свободу, автономію, братерство. Він створив концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особистостей. Реалізація цього ідеалу, вважав він, можлива за умови федералізму з максимальною децентралізацією влади та самоврядуванням громад і областей [5]. Погляди видатних суспільно-політичних діячів не могли не вплинути на розвиток самоврядування у вищих навчальних закладах, тим більше, що М. П. Драгоманов був представником “Старої громади” – національно-культурного осередку української інтелігенції, який виник у Київському університеті св. Володимира на базі хлопоманівських гуртків. “Громади” другої половини XIX ст. об'єднували кращих представників національної інтелігенції, громадських діячів, вчених, освітян, літераторів, студентську молодь тощо.

Сучасні вчені також активно досліджують соціальний аспект самоврядування. Проблеми становлення та розвитку вищої освіти на території України присвячені праці О. В. Глузмана [2, 3], М. М. Грищенко, Н. М. Дем'яненка [4]. Історію вітчизняної педагогіки досліджував С. А. Литвинюк. Історію дошкільної педагогіки, педагогічні ідеї І. Я. Франка, досвід політехнічного навчання і трудового виховання в зарубіжних країнах вивчав В. З. Смаль.

Четвертим напрямом ступеня розробленості проблеми є зарубіжний. Першу спробу організації та впровадження самоврядування у шкільну практику пов'язують з ім'ям сучасника М. Лютера В. Ф. Тротцендорфом (1490-1556 рр.), який у першій половині XVI ст. у Сілезській школі (м. Гольдберг) залучав учнів до управління школою. Навчальний заклад мав свій статут та гуманістичну програму, згідно з якою шкільне товариство було самоврядною республікою з сенатом, квесторами тощо. Така організація навчального процесу нагадує давньоримську державну систему. З середини XVI ст. єзуїти взяли собі на озброєння ідеї В. Тротцендорфа і створювали свої школи на зразок Гольдберзької [16].

Отже, нами проаналізовано історико-педагогічний, середовищно-педагогічний, соціальний, зарубіжний та інші аспекти студентського самоврядування. Однак вони далеко не вичерпують проблеми і не в усьому співвідносяться між собою в силу тих чи інших теоретичних і практичних підходів, а також відсутності їхньої систематизації.

Резюме. Розкрито основні напрями дослідженості проблеми студентського самоврядування університетів України XIX – поч. XX ст.: історико-педагогічний, середовищно-педагогічний, соціальний, зарубіжний та інші аспекти

студентського самоврядування. **Ключові слова:** напрям, університет, студентське самоврядування, корпоративність, вища школа.

Резюме. Раскрыто основные направления разработанности проблемы студенческого самоуправления университетов Украины XIX – нач. XX в.: историко-педагогический, анализ студенческого самоуправления в университетской среде, социальный, зарубежный и другие аспекты студенческого самоуправления. **Ключевые слова:** направление, университет, студенческое самоуправление, корпоративность, высшая школа.

Summary. Theoretical analysis of the works of progressive educators and scholars show that there are different approaches to the interpretation of even the notion "student government" (K.D.Kavelin, M.I. Pirogov et al.). Historical and pedagogical analysis of this phenomenon was carried out by D. I. Bahaliy, V. S. Bakirov, N. M. Demyanenko, S. T. Zolotukhina, V. K. Majboroda, S. P. Melgunov et al. Among the works of the representatives of this direction it is worth defining the following one "Historical overview of activities of the Ministry of National Schooling: 1802-1902" done by S. V. Rozhdyestvyenskiy and pointing out the works written by the journalist and historian V. E. Rudakov, especially his essay "Students Scientific Societies", where the situation of the students life at the university and student research activities are revealed. The education environment and activities among the student groups and organizations were highlighted by V. A. Gorokhov, O. A. Dubasenyuk, A. A. Dyakonov, G. O. Engel, L. P. Klimenko, I. H. Lalayants, G. M. Libanov and the others, whose works involve relevant but unstructured facts. Famous philosophers, distinguished students, naturalist, journalists (V. I. Vernadsky, V. A. Vorobiev, P. M. Milyukov, E. M. Troubetzkoy, B. R. Frommet et al.) are considered as the ones with ambiguity of their views on the problems of higher education period which is studied, on the purpose, the content and forms of the students activity. The works of the Ukrainian researchers scholars, writers and public figures as well as foreign ones are devoted to social analysis of self-government in Ukraine (A. V. Gluzman, M. M. Gryshenko, M. S. Grushevsky, M. P. Dragomanov, S. A. Litvinov, V. Z. Smal, I. Y. Franco, V. F. Trottsendorf et al.). **Keywords:** direction, university, students' self-government, higher educational establishment, corporatism.

Література

1. Багалеї Д. І. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования: 1805-1905 гг. / Д. І. Багалеї, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х.: Тип. ун-та, 1906. – 329 с.
2. Глузман А. В. Профессионально-педагогическая подготовка студентов университета: теория и опыт исследования [Текст] / А. В. Глузман; Ин-т педагогики и психологии проф. образования АПН Украины. – К.: Поисково-издательское агентство, 1998. – 251 с.
3. Глузман А. В. Университетское педагогическое образование: опыт системного исследования [Текст] / А. В. Глузман; Ин-т педагогики и психологии проф. образования Украины. – К.: Просвіта, 1997. – 307 с.
4. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина XX ст.): Монографія / Н. М. Дем'яненко. – К.: ІЗМН, 1998. – 328 с.
5. Драгоманов М. П. Вибране / М. П. Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
6. Золотухіна С. Т. Громадянське виховання студентів вищих навчальних закладів України в другій половині XIX – на поч. XX століття: монографія / С. Т. Золотухіна, О. А. Рацул. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – 252 с.
7. Иванов А. Е. Высшая школа в России в конце XIX – начале XX века / А. Е. Иванов. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1991. – 392 с.
8. Корнетов Г. Б. Всемирная история педагогики: цивилизационный подход / Г. Б. Корнетов // Педагогика. – 1995. – № 3. – С. 23–29.
9. Лейкина-Свирская В. Р. Русская интеллигенция в 1900-1917 гг. / В. Р. Лейкина-Свирская. – М.: Мысль, 1981. – 287 с.
10. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: Історія, досвід, уроки (1917-1985) / В. К. Майборода. – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
11. Мельгунов С. П. Из истории студенческих обществ в русских университетах / С. П. Мельгунов. – М.: Изд. журн. "Правда", 1904. – 71 с.
12. Милуков П. Н. Университеты в России // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – Санкт-Петербург: Типография акц. общ. Брокгауз-Ефрон, 1902. – Т. 34А. – С. 788–800.
13. Михайлюк А. О. та ін. Студентське самоврядування для чайників / [За ред. А. О. Михайлюка]; Всеукраїнська молодіжна громадська організація "Молодий Рух", Всеукраїнська мережа студентських громад. – [Б. м.]: [б. в.], 2005. – 119 с.
14. Мокляк В. М. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX-поч. XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Володимир Миколайович Мокляк. – Полтава, 2011. – 254 с.
15. Мокляк В. М. Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX-поч. XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. М. Мокляк. – Полтава, 2011. – 20 с.
16. Пискунов А. И. Тротцендорф В. / А. И. Пискунов // Педагогическая энциклопедия: В 4-х т. / Гл. ред. И. А. Каиров и Ф. Н. Петров – М.: Советская энциклопедия, 1968. – Т. 4. – С. 304-305.
17. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности МНП: 1802-1902 / С. В. Рождественский. – СПб.: Издание Министерства народного просвещения, 1902. – 786 с.
18. Рудаков В. Е. Студенческие научные общества (Исторический очерк) / В. Е. Рудаков // Исторический Вестник. – 1899. – № 12. – С. 1143-1156.
19. Троцько Г. В. Студентське самоврядування / Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 880-881.
20. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років: Монографія / [В. В. Кравченко, С. І. Посохов, В. І. Кадеєв та ін.; Ред.: В. С. Бакіров]. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.